

LÁTÓHATÁR

TÁRGYILAGOSSÁGOT A ROKONÍTÁSBAN

(Igaz Szó, 1972. 10.)

„Az emlék háta mögé“ kerülve, „valami lényegesebbet“ keresve, idézi fel bölcsőhelye parancsait, az együttélés, egymásrautaltság, egymásra találás szép példáit Sütő András, Beke György interjúkérdéseire adott igényes válaszában (*A bölcsőhely parancsai*). Szóba kerülnek természetesen az *Anyám könnyű álmat* ígér lapjairól már ismert helyzetek, Sütő Creangá-fordítói vállalkozása és azok az író-barátságok, ismeretségek, amelyek valóban abécé-rendű kislexikonná terebélyesedtek, s az irodalomtörténész figyelmére is érdemesek. A legérdekesebb, leginkább elgondolkodtató választ azonban Bekének a Creangá magyar rokonosságát kutató kérdésére kapjuk. Íme, néhány részlet Sütő András feleletéből:

„Kétszer is meg kell gondolni, kit kivel rokonít az ember. A provincializmus tapsikoló természete szerint boldog-boldogtalant összerokonítottunk már. Kicsiket nagyokkal persze. [...] Egészséges irodalmi szellem először a colstokot veszi elő, hozzáéri magát az egyetemes értékekhez, majd azután rokonít, ha magánya sorozója. Az atyafiságot — a világba vezető szálként — kezdetben nyilvánvalóan a magunk családi körén belül keresve. Poétánkat, még mielőtt odaültetnők Pindarosz aranykébe, először egy Csokonaival, József Attilával szembeállítjuk. Nemzetiségének hívták irodalom kiváltképpen hajlamos arra, hogy hagyományomlásai esetén — gondolj például az ötvenes évekre — megüresedett klaszszikus állásait félnormás halhatatlanokkal töltsse be. S hogy kérdéséhez visszakannyarodjam: Creangát a főntebbi aggodalom nélkül, mert hisz régen átesett a vámon, alkati jegyei szerint Tamási Aronhoz érzem közelállónak. [...]

Azt kérdezed továbbá: van-e értelme az efféle összehasonlításnak. Úgy gondolom: van értelme, közelítő haszna tehát, amiként ezt a közelítő hasznat kell keresnünk a közös sorsnak minden más dolgá-

ban. Figyelembe véve, hogy ez a sors nemcsak térben: időben is zajlik. Sőt, abban igazán! Történelemben. Az összehasonlítást, közelítő hasznat nézve pedig — mindenféle rokonítást, mert hiszen a művelet nemcsak irodalmi, elsősorban nem is irodalmi — legfőbb követelményünk a tárgyilagosság és a dialektikus szemlélet. Enélkül, amint gyakorta meg-esik, a közönsben elsikkadnak annak összetevői: a különbözőségek. Számos tollforgatónk és nyelvforgatónk vulgarizálódott buzgalmából születtek a rokonítás szíami ikrei. Kötöttségüket nem nehéz elképzelnünk; egyik a másik nélkül, sőt mozdulatlanságban megmaradni is kép-telen, ha teszem azt, valamely nagy-ságunk szobráról lenne szó. »Dózsa és Horea, Petőfi és Bălcescu...« — iramodik neki a vezércikkíró tolla, s ezzel máris fölmentette magát a kötelezett-ség alól, hogy az említettek közül bármelyiket is külön-külön s alaposan meg-ismerje. Adjuk meg természetesen kellő tiszteletünket a mindenkori kivételnek.“

Végül idézzünk még egy fontos kérdést és lényegi feleletet:

„— Mit tartasz egy nemzetiségi író ma-gatartásában negatívumnak?

— A feledékenységet. A memória idő-szaki zavarait.“

POLITIKAI DÖNTÉS ÉS KÖRNYEZETVÉDELLEM

(Revista de filozofie, 1972. 10.)

A Román Kommunista Párt tudomá-nyosan megalapozott vezetés-stratégiájá-nak egyik alapvető vonása, hogy a po-litikai és társadalmi célok megvalósítá-sában figyelembe veszi mindazokat a hosszú távon bekövetkező változásokat, amelyek a jelenkori tudomány, technika és ipari technológia igen felgyorsult fej-lődéséből származnak. Egyszóval a poli-tikai döntések kidolgozásában és gyakor-lati végrehajtásában szigorúan szemmel kell tartanunk népünk biológiai poten-ciját, az egészségét biztosító természeti környezet minőségének, ökológiai egyen-súlyunk megőrzésének követelményét.

Az emberiség természeti környezetének megvédéséért világszerte megindult és egyre erőteljesebben kibontakozó tudományos viták, prognózisok, felmérések országos, regionális és nemzetközi szinten végbemenő, természetes egészségvédelmi akciók szakaszába jutottunk, s ennek a kérdésnek már számottevő irodalma van. Sergiu Tămaş tanulmányában azzal foglalkozik, hogyan lehet és kell a szocialista termelési viszonyokban rejlő lehetőségeket kihasználnunk, és még idejében gyors és hatékony intézkedéseket kidolgoznunk Románia szépséges tájainak, természeti kincseinek, levegőnk, vízünk, földünk tisztaságának, emberi létünk biológiai feltételeinek megőrzése, az ipari szennyeződésnek egészségünk védelmében történő korlátozása, illetve felszámolása irányában. A szerző konkrét, részletes adatokat sorol fel az emberiség természeti környezetének egyre súlyosbodó szennyeződéséről, valamint arról, hogy a közeljövő „prognózisai” milyen aggasztó perspektívát rajzolnak a XX. század emberiségének biológiai jövőjét illetően. Megemlíti a híres Római Klub által közzétett tanulmánykötetet a technikai fejlődés határvonalairól, mely magán viseli J. W. Forrester világszerte ismert ipari szakemberek az ipari fejlődés dinamikájából (*Industrial Dynamics*. Cambridge, MIT Press, 1961), valamint a világejlődés dinamikájából (*World Dynamics*. Cambridge, MIT Press, 1971) leszűrt pesszimista konklúzióit. A kapitalista világ ökológusai a gazdasági és társadalmi fejlődésnek számítógépre kidolgozott „modell”-je, az emberiség jövőjét „szimuláló” modellek és prognózisok alapján követelik a világ gazdasági és társadalmi fejlődése egyes elemeinek azonnali blokádját. Ezzel szemben Sergiu Tămaş rámutat arra, hogy ma, amikor világméretben erőfeszítést teszünk a hiperindusztriális és gyengén fejlett, illetve fejlődő országok közti távolság áthidalására, az „indusztriális sorompó” illuzórikus és káros lenne az emberiség továbbhaladása szempontjából. A megoldást, az ökológiai egyensúly megőrzésének és jövőbeni biztosításának kérdését szoros összefüggésben kell vizsgálnunk az illető ország politikai struktúrájával.

A kapitalizmus—szocializmus alternatívája ma egyben a világ ökológiai egyensúlyának, az emberiség természeti életfeltételeinek, biológiai pusztulásának vagy egészséges fejlődésének az alternatívája is. Sergiu Tămaş éppen arra mutat rá, hogy a nyugati társadalom vészhang-kondító ideológusai nem számolnak

azzal, hogy az emberiség előtt áll a kapitalizmus gazdasági és társadalmi elmentmondásainak a szocializmusban történő feloldása, amely éppen a szocialista termelési viszonyok adta lehetőségek alapján biztosítani tudja nemcsak a haladást szolgáló gyors ipari és társadalmi fejlődést, hanem az emberiség jelenét és jövőjét súlyosan érintő ökológiai problémák optimális megoldását is.

TTF

(Társadalmi Szemle, 1972. 10.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt elméleti és politikai folyóirata *Tudományos-technikai forradalom* című rovatában Rádi Péter ír Valter Román Moszkvában, Bukarestben, majd Budapesten megjelent hasonló című könyvéről (amelynek több részletét a *Korunk* jóval a pesti fordítás előtt közölte.) Rádi a kötetet „hallatlanul izgalmas” olvasmányként méltatja: „Két tényező teszi nagyon izgalmassá. Az egyik a szerző elméleti bátorsága és céltudatossága, a másik pedig témájának rendkívül komplex kezelése.” Ezzel összefüggésben utal a cikk szerzője a könyv — szerinte — mottóul kínáló egy gondolatára: „A marxizmus a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek el nem avuló tudománya, de nem pótolja az önálló gondolkodást... Egy apologetikus marxizmus megszűnne tudomány, marxizmus lenni.” Valter Románnak „mindenről a tudományos-technikai forradalom jut az eszébe, és a tudományos-technikai forradalomról minden az eszébe jut”. Rádi szerint a sokoldalúság túlzásokra is ragadtatja a szerzőt: „Véleményem szerint például túlbecsüli a tudományos-technikai forradalom kérdésének a súlyát a nemzetközi munkásmozgalomban.” Felemlít továbbá néhány tőle „módszertani hiányosság”-nak minősített jellemzőt, amelyeket azonban „a lényeges módszertani jellemzők mellett elhanyagolhatóknak” tart. Rádi úgy véli, hogy „a tudományos-technikai forradalom (TTF) és a második ipari forradalom logikátlan megkülönböztetése helyett sokkal inkább egyet lehet érteni a szerzőnek azokkal a megfogalmazásaival, amelyekben a folyamat két szakaszáról beszél: az első mind a két rendszerben végbemehet, a második csak a szocializmusban.”

Rádi Péter méltatásában kifejti, hogy a könyv problematikája jórészt a tudományos-technikai forradalom és a napjaink alapvető társadalompolitikai folyamatai

között fennálló kapcsolatok felismertetésében csúcsosodik ki; egyben sajnálkozik amiatt, hogy — szerinte — a szerző figyelméből kiesett (a társadalompolitika, gazdaságpolitika és tudománypolitika „helyesen felismert hármasesége mellett”) az oktatás- és művelődéspolitikai.

A cikk utolsó része (*Ipari társadalom, konvergencia, futurológia*) Valter Roman bírálati módszerének ismertetését tartalmazza. Rádi a következőket írja: miközben a tudományos-technikai forradalommal kapcsolatban fellépő divatos polgári elméleteket, az ipari társadalom elméletét, a posztindusztriális társadalom elméletét, a konvergencia-elméletet, a technokrata elméleteket bírálja, s elutasítja hamis ideológiai következtetéseiket, Valter Roman igyekszik reálisan számba venni a bennük tükröződő valós jelenségeket, így például hangoztatja, hogy az ipari társadalom kategóriája reális tartalommal bír kategória. Továbbá „Egyértelműen vitatja azokat a szocialista országokban korábban kialakult álláspontokat, amelyek a jövőkutató, futurológiát, illetve prognosztikát a burzsoá tudományok közé sorolták. Ellenkezőleg, éppen a szocialista társadalom szempontjából alapvető fontosságúnak tekinti a jövőkutatót.”

Rádi Péter hangoztatja — noha véleménye szerint bizonyos esetekben a szerző nem ad kidolgozott válaszokat a tőle felvetett minden problémára — Valter Roman különös érdemét: bátrabban és egyértelműbben fogalmazza meg a kérdéseket, mellőzve a gyakran szokásos, fölösleges óvatoskodást.

LEKOJ ÉS A BOMBA (Newsweek, LXXX, 18.)

Stewart Alsop, a tekintélyes amerikai kommentátorok egyike kórházi tartózkodása idején is ellátta folyóirata állandó rovatát. Gyógykezelése alatt írt cikkében szobatársa, Leko Anjain szomorú esetét ismerteti, a nukleáris fegyverek további előállításának teljes értelmetlenségét sugallva; de ez esetben sem a leszerelés jelszavával száll síkra; a hidrogénbomba „szemérmertlenségének” hangoztatásával tulajdonképpen csak a klasszikus fegyverzet megújult fontosságát igyekszik kidomborítani.

„Soraimat egy kicsiny, az ismert kórterem-zöldre festett szobában vetem papírra a bethesdai közkórház 10-es számú épületének tizenharmadik emeletén” — írja Alsop. Merő véletlen folytán a 13S-229. számú kórteremben egyúttal fekszem a Marshall-szigetekről idekerült tizenkilenc

esztendő Leko Anjainnal. Heveny lebenyi tüdőgyulladás szállították be (úgy tűnik, az orvosok megtalálták a megfelelő gyógymódot). Leko kórházi kezelésének nem is ez az oka, hanem a világ első szállítható hidrogénbombájának a felrobbantása Bikini felett, 1954-ben.

Leko a nap nagyobb részét ágyán kuperogva tölti, pokrócába burkolózik; takarói alól kivilágít fényes, barna bőrre... Angolul nagyon keveset tud, de erős fehér fogait kivillantva visszanevet, valahányszor rámosolyognak. Leko egyéves volt, amikor a bikini kísérleti robbantás nagy tűzgömbje kigyúlt szülőföldje, a Bikinitől 150 km-re fekvő Rongelap-atoll egén.

Ágya fölé aggatott fém szerkezeten nagy palackok lógnak, plasztikcsöveken és egy injekciós tűn keresztül tartalmuk Leko vénáiba csepeg. A palackok erős vegyszereket tartalmaznak. Leko csontvelő eredetű fehérvérűségben szenved; ha minden jól megy, a kemikáliák talán megzabolázzák a kórt, amely megtámadta. Az az orvosi csoport talált rá, amelyet az Atomenergia Bizottság évenként kirendel a Marshall-szigetekre, hogy ellenőrizze a radioaktív szennyeződésnek annak idején kitett maroknyi bennszülöttet. A hidrogénbombának Leko az első, ez ideig egyetlen leukémiás áldozata. Betegségének oka: a hidrogénbomba meghaladta a hozzá fűzött várakozásokat. A bikini kísérleti robbantás előtt az Atomenergia Bizottság meteorológusai bizalmasan közölték, hogy nem fenyeget a távolabbi lakott helyek szennyeződésének veszélye. Leko nagy szerencsétlenségére azonban a meteorológusok súlyosan tévedtek. Tévedésük elsősorban annak tulajdonítható, hogy tévedtek maguk a fizikusok is, akik előállították a bombát, amelynek hatékonysága messze meghaladta a szakemberek számításait, szennyezése nagyon távoli szigeteken, így például Rongelapon is pusztított, s 120 kilométerrel távolabb elért egy japán halászhajót, a Szerencsés Sárkányt. A Bikini típusú bomba bizonyította be első ízben, hogy a radioaktív szennyeződés az emberi életre még magánál a nagy tűzgömbnél is veszélyesebb lehet.

Valójában ez a bomba szabadította ki a nukleáris dzsinnt a palackból. Kiszuperált kacattá tette az atombombát (amely Hirosimában és Nagaszakiban „mindössze” 150 000 vagy alig valamivel több embert pusztított el), s bebizonyította, hogy nagyobb gyilkolási kapacitást sűrít kisebb térfogatban. Az a helyzet,

hogyan manapság a világon felhalmozott több ezer robbanótöltet ugyanolyan típusú, tehát a magfúzió elve alapján működő bomba, amely Leko leukémiáját okozta. Vajon sor kerül-e valaha bevetésükre?

— Hogy érzi magát? — kérdeztem ma reggel Lekojtól. — Nem jól — válaszolta. Az erős gyógyszerek heves hányingert okoznak. Megpróbáltam mondani valamit, amivel felvidíthatnám. Azt mondtam hát, hogy a karjába szúrt tüvel tulajdonképpen őt kapcsolták hozzá egy vért tartalmazó tömlőhöz. — A vértömlesztés után majd jobban érzi magát — fűztem hozzá. Így is van. Egy tömlő jó vér élénkebb, mint egy pohár Martini s hatása tartósabb. Értetlenül nézett rám: túl gyorsan beszéltem. — A vér jót tesz — ismételt. — Vér. Jól érezni magam — válaszolta Leko. Arcán előmlött a mosoly, s mindketten neveltünk: büszkék voltunk bennfentességünkre. Később az ágyban fekve, amikor én kaptam vértömlesztést, azon gondolkoztam: vajon felhasználják-e valaha ezt a bombát? S visszaemlékeztem tíz évvel ez előtti látogatásomra Iowa állam gazdag nyugati mezőgazdasági tájain. Kikutattam a stratégiai főparancsnokságra, hogy lássam, tulajdonképpen milyen is egy rakéta-kilövő támaszpont. A főparancsnokságról helikopteren szállítottak tovább, hogy silőjában láthassak egy — azóta teljességgel elavult — Atlas típusú rakétát. Kísérem, az órnagy szakadatlanul panaszkodott, hogy milyen nehéz ismét befűvesíteni a silő körül felásott földet. Elérkeztünk a rakétához: fényes fém-bőrbe burkolt, hosszú, phallikus tárgy, krémszínű, kúpszerű orra akkora, mint egy karácsonyfa. Miközben a kúpot bámultam, szinte érzékeltem, amit elméletileg már előzőleg felfogtam: hogy a kilövéstől számított 18 perccel belül ez az obszcn külsejű dolog a célpontban, egy távoli városban mintegy 500 000 embert megöl, s még többen halnak meg később. „Örület!”, hasított belém a felismerés, miközben az órnagy még mindig a fűvesítés nehézségeit részletezte. S első ízben merült fel bennem a kérdés: vajon ez a szemérmetlen, válogatás nélkül gyilkoló, mérhetetlenül kegyetlen fegyver egyáltalán felhasználható-e bármilyen, még ésszerűnek mondható nemzeti érdekből?

A ROMÁN IRODALOMKRITIKA — TÁVLATBÓL (Tribuna, 1972. 43.)

Adrian Marino, az ismert kolozsvári irodalomkritikus és esztéta a Pro Helve-

tia alapítvány ösztöndíjasaként, majd a genfi egyetem tanársegédeként több mint egy évig dolgozott Svájcban doktori disszertációján. (A modern „modellje” a címe francia nyelvű doktori értekezésének.) A genfi és a kolozsvári egyetem közötti megállapodás első eredményének tekinthető tanársegédi kinevezés (egy szemeszterre) még inkább lehetővé tette, hogy Marino — a disszertáció előrehaladása mellett — érdekes benyomásokat szerezhesen a román irodalom külföldi fogadtatásáról, egyúttal pedig felmérje, milyen lehetőségek és feladatok állnak a román irodalomkritika és esztétika kutatás előtt, mi az útja annak, hogy a román esztétikai művek behatolhassanak az európai esztétikai kutatás érdeklődési körébe. Természetesen az állandó jelenlét a különféle nemzetközi kongresszusokon és konferenciákon, kollokviumokon (amilyen például a mátrafüredi volt, Közép- és Kelet-Európa felvilágosodási problémáiról, melyen Adrian Marino szintén részt vett), a sűrű kapcsolat a külföldi egyetemekkel, szakemberekkel elengedhetetlen. Ahhoz azonban, hogy a nemzetközi tudományos dialógusban érdemben vehessünk részt, önálló gondolkodás, a személyiség sajátos kifejezése szükséges. Nem lehet célnak tekinteni neves külföldi esztéták munkáinak előszavazását — saját témáinkkal, módszereinkkel, megoldásainkkal hívhatjuk csak fel magunkra a szaktudomány figyelmét. Ehhez nyilván bátorság szükséges, s számítani kell átmeneti kudarcokra is, enélkül viszont előrehaladni lehetetlen. Ezt az elképzelést jól szolgálhatna egy idegen nyelveken megjelenő román irodalomtörténeti és irodalomelméleti folyóirat.

Az interjút készítő N. Preliceanu kérdésre válaszolva, Marino kifejti, hogy bizonyos földrajzi távolságból, távlatból nézve a hazai irodalmi életet, az írószövetségi, szerkesztőségi, kiadói torzalkodások, versenyfutások, „izgalmak” elvesztik jelentőségüket. A személyiséget a művek avatják; aki itthon „jó”, külföldön még inkább az, aki itthon „rossz”, külföldön még rosszabbnak bizonyul.

DIAMOND KONTRA LÉVI-STRAUSS (Zycie Literackie, 1972. 3.)

Az utóbbi évtizedekben észlelhető a humanisztika egyes szakterületeinek fokozatos előtérbe nyomulása. Az emberi létkérdések vizsgálatában, a filozófia mellett mindinkább jelentőséget kapott a közgazdaságtan, a szociológia, a pszi-

chológia (főként a pszichoanalízis), majd a kibernetika, biokémia, heurisztika, praxeológia, antropológia. Ez utóbbinak, valamint segédtudományának, az etnográfának főként John James Frazer, Claude Lévi-Strauss és Malinovszki műve biztosítottak rangos helyet. A primitívség fokán élő népek kultúrája iránti fokozott érdeklődés sokak szerint a civilizációs válság kísérője-, illetve következményeként fogható fel. Mintha egyes komor jóslatok arra készítenék az embert, hogy választ keressen arra a rögeszmeszerű kérdésre, hogy mikor kezdődött „minden rossz”, hogyan kuszálódott össze az ember útja, s tulajdonképpen mikor is történt kiütése a „Paradicsomból”, vagyis az ősi, kezdetlegesen kiegyensúlyozott életformából. A civilizáció „átkaitól” mentes élet tanulmányozásában könnyen felismerhető némi féltudományos érdeklődés, illúziókat kergető szándékolttság, illetve szubjektívizmus. Lévi-Strauss ettől alapvetően eltérő álláspontot képvisel. Az ő strukturális antropológiája mentes a pragmatikus elemektől, módszerében tárgyilagos, és fő ismertető jegye, hogy a jelenségeket szerkezeti törvényszerűségekként értelmezi. *Ember és felsőbbrendű ember* című munkájában éppen ezzel az állásponttal száll vitába Stanley Diamond amerikai antropológus. Alapelve, hogy az említett tárgyilagosság csak látszólagos, minthogy a primitív népeket pusztán vizsgálati tárgynak tekinti, miközben ő maga, a kutató antropológus, szemléletével együtt kora hatásainak tárgya és terméke. Módszertanilag pedig figyelmen kívül hagyja mindazt, amit a vizsgált társadalmak értéknek minősítenek, és ami — felfogása szerint — úgy válik egy művelődési jelrendszer részévé, mint a beszédelemek; a primitív közösségeket egy felsőbbbűség szempontról szemléli. Lévi-Strauss ezen felfogását megkérdőjelezve, Diamond ugyanakkor elismeri annak kutatási eredményeit. „Megkísérelném feltárni, hogy miként megy végbe az emberi gondolkodás... Úgy vélem, hogy az etnológus ugyanúgy tanulmányozza a közösségeket, mint a pszichoanalitikus az egyént... Nem hiszem, hogy ez az önelemzés tökéletesíteni fogja az embert... Az érdekel, hogy miként megy végbe a felfedezés, ez minden.” Két tétel, Diamond támadásainak fő cél-

pontja ezekben a sorokban található. Az egyik az, hogy maga a megfigyelő és magyarázó értelem már megváltoztatja a vizsgált jelenségeket. A másik pedig az indíték tisztá tudományossága, amit a strukturális antropológia mindennemű gyakorlati cél fölött állónak tart. „Nehéz megállapítani — írja Diamond —, hogy Lévi-Strauss elvont determinizmusa az emberi természetből vagy a kultúra elméletéből származik. Hasonlóképpen nehéz eldönteni, hogy Lévi-Strauss természettudósnak avagy a formális esztétika rideg költőjének kell-e tekinteni.” Diamond a mai kritikái beállítódású antropológia híve, amely az emberi szükségletek, lehetőségek és korlátok leírását nyújtja a történelmi tapasztalatok értelmezése alapján. Ez ugyanis szükséges önmagunk megismeréséhez és bíráló szemléletéhez. Ennek a szemléletnek az alapját Diamond Rousseau-nál és Marxnál látja. Mindketten felsőbbrendűségi érzés nélkül vizsgálták a primitív népek művelődését. Előbbi a maga „eredendő jószág” mítoszával, Marx pedig az ösközöségek tanulmányozásával közelítette meg az emberi fejlődés lehetőségeit és távlatait.

Diamond, Lévi-Strausstól eltérően, az antropológia politikai szellemű átalakításának a híve. Elutasítja az öncélú embertant, s az embert csupán vizsgálat tárgyának tekintő szemléletet. Az ő álláspontja is vitatható. Kétségbe vonva a tudományos tárgyilagosság elvét, amely a szenvtelenségre törekvő vizsgálattal jár, és egyfajta elidegenedés vagy egyenesen dehumanizálódás veszélyét rejti magában, kritikáját pusztán a moralista, illetve a moralista és a politikus szemszögéből gyakorolja. Nem veszi figyelembe, hogy az élő társadalmakra vonatkozó objektivizmus bírálata szintén erkölcsi természetű buktatót rejti magában: a türelmetlenséget, a tolerancia hiányát. Ezenkívül Diamond ellenvetései a leíró módszert általában is érintik.

Mindezek után nem tűnik talán salomoni bölcsességnek az az állítás, hogy az objektivizmus abszolút érvényessége az antropológiában — s bizonyára az embertudományok minden ágában — szerförlött kétséges. Lehet, hogy csak egyszerű konvencióknak kell tekinteni, az irodalomban uralkodó „alkotói mindenhatóság” analógiájának.